

Špitolių istorijos atspindžiai Rakaučiznos (Ukmergės r.) senkapio tyrimų duomenimis

POVILAS BLAŽEVIČIUS

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: povilas.blazevicius@leu.lt

JUSTINA KOZAKAITĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius

El. paštas: justina.kozakaite@mf.vu.lt

TOMA ZARANKAITĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

El. paštas: toma.zarankaite@gmail.com

Straipsnyje pristatomi naujausi tarpdalykiniai Rakaučiznos senkapio istorijos tyrimai. Šio paminklo archeologinių kasinėjimų metu sukauptos informacijos ir palaiškų antropologinės analizės rezultatų gretinimas su istoriniais šaltiniais leidžia naujai pažvelgti į XVII a. LDK gyventojų sveikatos bei socialines problemas.

Raktažodžiai: LDK špitolių istorija, archeologiniai senkapių tyrimai, XVII a. gyventojų sveikatos būklė, kasdienis gyvenimas

IVADAS

Istoriniai šaltiniai įamžina skirtingomis epochomis gyvenusių žmonių patirtis. Vienos iš jų dokumentuotos gausiu rašytiniu paveldu, o kitos, nesulaukusios detalaus aprašymo, palieka daiktinius liudininkus apie praeities gyvenimo akimirkas. Minėtą teiginį galėtų puikiai iliustruoti mūsų straipsnio objektas – Rakaučiznos (rusėn. *Раковъщина*, lenk. *Rejkowszczyzna*) kaime, esančiame Ukmergės rajono savivaldybėje, per tris kilometrus nuo Pabaisko (lenk. *Pobojsk*), aptiktas XVII a. senkapis, kurio atžvilgiu rašytiniai šaltiniai tyli, pateikdami tik fragmentiškas žinias apie aptariamą vietovę. Taigi, būtent minėtų teritorijų (Rakaučiznos ir Pabaisko) tarpusavio sąveikos, grįstos bažnytiniais, socialiniais bei žemėvaldos aspektais, tampa aktualiais tyrimo uždaviniais siekiant išsiaiškinti gausių palaidojimų Rakaučiznoje atsiradimo priežastis, palaidotų žmonių socialinį statusą, sveikatos būklę ir kitus bendruomenės rekonstrukcijai svarbius duomenis.

Šis tyrimas aktualus siekiant suaktyvinti mikrolokalius tyrimus, kurie dėl istorinių šaltinių retumo Lietuvos istoriografijoje yra beveik neplėtojami, tačiau kitų disciplinų (archeologijos ir fizinės antropologijos) dėka gali pateikti unikalios informacijos, padėsiančios pasigilinti į lokalių teritorijų visuomenių raidos savitumus visame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) kontekste. Mūsų tiriamu atveju daug dėmesio skirsime vietovės lokalizavimo problematikai, kadangi išlikusių istorinių šaltinių, susijusių su tiriamą vietove, itin reta, todėl labai svarbu nuodugniai patikrinti, ar turima medžiaga iš tiesų kalba apie kasinėtą vietovę.

Straipsnis labai svarbus ir antropologiniu požiūriu, mat tai vienas iš retų atvejų Lietuvoje, kai turime neblogai išlikusius vaikų ar net naujagimių palaikus – tai suteikia neįkainojamos informacijos apie mažiausius bendruomenės narius, kurie archeologiniame kontekste tampa tarsi marginalinė jos dalis. Juk antropologinę medžiagą dažniausiai sudaro suaugę individai, tad mažiausieji paprastai lieka už mūsų pažinimo ribų. Kitas svarbus nagrinėjamas aspektas – didelio ligotų asmenų skaičiaus senkapyje interpretacija ir sąsajų su istoriniuose šaltiniuose minima špitolė paieška.

Tyrimą pradėsime XVI a., kai pirmą kartą Rakaučizna paminima istoriniuose šaltiniuose, o baigsime XVIII a., susitelkdami į archeologinius radinius ir antropologinius tyrimus. Vėlesni laikotarpiai nėra aktualūs tyrimui, kadangi tiesiogiai nesisieja su straipsnio objektu.

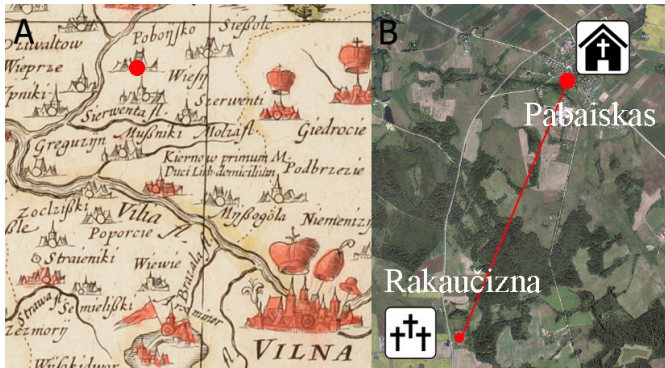
Reikšmingiausi šiam tyrimui archeologiniai šaltiniai – 50 kapų su XVII a. būdingomis įkapėmis. Šių kapų tyrimai 2012 ir 2013 metais, taip pat kaulinės medžiagos antropologinė analizė kaip tik ir inspiravo išsamesnius kompleksinius aptariamo mikroregiono istorijos tyrimus. Istorinių duomenų apie Rakaučiznos kaimą suteikia ir rašytiniai šaltiniai: 1782–1784 m. Pabaisko dekanato vizitacija, atlikta vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio užsakymu [1], taip pat daug vertingos, tyrimui aktualios informacijos randame *Lietuvos Metrikos* (toliau LM) 12-oje Užrašymų knygoje [2]. Žinoma, svarbias įžvalgas leidžia daryti ir viena-laikiai kartografiniai šaltiniai [3, 60–61, 62–63, 64–65, 78–79, 88–89 etc.], iliustruojantys tiriamų vietovių lokaciją.

Šis straipsnis yra pirmasis tyrimas, siekiantis apibendrinti archeologinių kasinėjimų Rakaučiznoje metu rastus duomenis su istoriniuose šaltiniuose randama informacija. Šio pavienio, tačiau dėl palaidotų žmonių patologijų ir įdomaus kiekybinio pasiskirstymo amžiaus grupėse atvejo tyrimas ne tik užpildo Ukmergės (buvusios Vilkmėgės, lenk. *Wilkomierz*) lokacinių istorijos tyrimų spragas, tačiau leidžia įžvelgti administracinės, socialinės kaitos procesus visoje LDK.

ISTORINĖS ŽINIOS APIE RAKAUČIZNĄ

LDK vidaus erdvė viduramžiais ir naujaisiais amžiais nebuvo statiška tiek teritoriniu, tiek administraciniu aspektais. Tokiame kontekste tampa svarbu, kada atsirado vienas ar kitas valstybės teritoriją papildęs ūkinis, urbanistinis, administracinis vienetas: valdovo pilis, dvaras, miestas, kaimas, kadangi jų įkūrimas bei plėtra turėjo įtakos visos LDK istorinei raidai. Mūsų straipsnio objektas sutelkia dėmesį į bene lakoniškiausiai šaltiniuose apibūdinamo valstybės segmento – kaimo (mūsų atveju Rakaučiznos) istoriją. Dėl minėtos priežasties ir fragmentiškų duomenų šaltiniuose straipsnyje daugiausia kelsime ir tikrinsime hipotezę apie glaudžias Rakaučiznos ir Pabaisko sąsajas, kadangi disponuojama informacija leidžia manyti, jog Rakaučiznoje esantis XVII a. senkapis gali būti susijęs ir su šaltiniuose minima Pabaiske XVIII a. egzistavusia špitolė.

Pirmieji Rakaučiznos paminėjimai šaltiniuose datuojami XVI a., todėl galima teigti, jog būtent šiuo metu ir pradeda klostytis minėto kaimo istorija. Tačiau teritorijos paminėjimo

1 pav. Pabaisko miestelis 1613 m. M. K. Radvilos Našlaitėlio žemėlapyje (A) ir XXI a. pr. Pabaisko bažnyčios bei Rakaučiznos senkapio ortofotografinis vaizdas (B) (Povilo Blaževičiaus pav.)

faktas dar nereiškia kaimo įkūrimo. Antai LM 12-oje Užrašymų knygoje esančiu dokumentu 1522 m. gruodžio penktą dieną Vilniuje Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas savo raštininkui (djakui) Aleknai Krivecui patvirtina teisę valdyti keturias tuščias žemes Anykščių paviete, duotas jam Anykščių valdytojo Jurgio Astikaičio. Tarp įvardijamų žemių – Jucovščinos (rusėn. Юцовщина), Jagintovščinos (rusėn. Ягинтовщина), Goigoilovščinos (rusėn. Гоикгоиловщина) minima ir Rakovščina (rusėn. Раковщина) [2, 175–176], kurią pagal lokaciją, sulyginus vienalaikius kartografinius duomenis (1 pav.), galime laikyti dabartine Rakaučizna. Svarbu atkreipti dėmesį, jog dėl nenusistovėjusios to meto vietovardžių užrašymo tradicijos skirtinguose šaltiniuose tos pačios vietovės įvardijimas gali varijuoti, tai pastebime ir mūsų tiriamu atveju.

Panašaus pobūdžio ir vėlesnis mūsų aptariamų vietovės paminėjimas. Po beveik trejų metų, 1525 m. balandžio ketvirtą dieną, suteiktu dokumentu Krokuvoje Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas dvarioniui Aleknai Krivecui patvirtina teisę valdyti žmones Sterkaičius ir tuščias žemes Anykščių paviete, tarp kurių minima vis dar tuščia Rakovščinos žemė, kol jo tėvonija bus atimta iš maskvėnų [2, 369–370]. Abiem aptartais atvejais svarbu atkreipti dėmesį, jog Rakaučizna įvardijama kaip tuščia žemė, dykra, pustynė (rusėn. земля пустовская). Toks įvardijimas nėra išimtis, kadangi LDK erdvėje aptariamuoju laikotarpiu tokio tipo tuščių, neapgyvendintų ir ūkiškai nenaudojamų ar menkai įdirbtų žemių buvo gana daug [4, 61]. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog ir vietovės pavadinime vyraujanti galūnė su rusėn. priesaga *-щина*, o lenk. *-szczyzna* rodo priklausomybę konkrečiam asmeniui. Mūsų aptariamuoju atveju iki minėtų suteiktųjų greičiausiai Rakaučiznos žemė galėjo priklausyti kokiam nors Rakovui iki to laiko, kol pastaroji pateko į Anykščių valdytojo Jurgio Astikaičio dispoziciją. Deja, ankstesnių nei XVI a. paminėjimų šaltiniuose tyrimo metu nepavyko rasti.

Nuosekliam Rakaučiznos vietovės tyrimui trukdo jau minėtas istorinių šaltinių fragmentiškumas, kuris leidžia kelti hipotezes, užduoti klausimus, tačiau vos aptikus pėdsakų kontūrus, pastarieji nutrūksta ir vėl „išnyra“ jau visai kitokie ir kitu laiku. Antai 1782–1784 m. Pabaisko dekanato vizitacijoje, atliktoje vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio užsakymu, Rakaučizna įvardijama jau ne kaip tuščia žemė, o kaimas (lenk. *wieś*) [1, 23]. Taigi galime daryti prielaidą, kad per beveik pusantro šimto metų trukusį laikotarpį, kurio, deja, negalime apčiuopti šaltiniuose, Rakaučiznos administracinis ir ūkinis reikšmingumas lokaloje erdvėje pakilo, ir XVIII a. šaltiniai minėtą vietovę įvardija jau nebe kaip tuščią

žemę, o kaimą, t. y. ne marginalią teritoriją, o LDK kraštovaizdžiui būdingą sociotopografinį darinį, pasižymintį savitu kultūriniu mikroklimatu [4, 74].

Minėtame XVIII a. pab. dokumente teigiama, jog mūsų aptariamas Rakaučiznos kaimas 1782–1784 m. priklausė „didžiai gerbiamam ponui Boguslavišekui Oganovskiui“ [1, 23], kuris tuo metu buvo Vilniaus rotmistras. Svarbu atkreipti dėmesį, jog ne tik Rakaučiznos kaimas XVIII a. pab. buvo Oganovskių giminės įtakos zonoje. Antai iš Trakų teismo regento Pranciškaus Oganovskio skundo prieš Ukmergės pavieto rotmistrą Dizmą Oganovskį [5, 1] galime išvelgti gana stiprias šios giminės pozicijas Ukmergės paviete.

Taip pat minėtoje vizitacijoje pažymima, jog Rakaučiznos kaimas yra apie pusę mylios nuo Pabaisko [1, 23]. Svarbu pažymėti, jog LDK mylios ilgis varijavo, o atstumo matas buvo santykinis skaičiavimo vienetas. XVII–XVIII a. LDK ir Lenkijoje naudotų mylių ilgis visuomet svyravo apie 7 km, todėl Rakaučiznos kaimo lokacijos įvardijimas šaltinyje (apie 3 km nuo Pabaisko) atitinka šių dienų realijas.

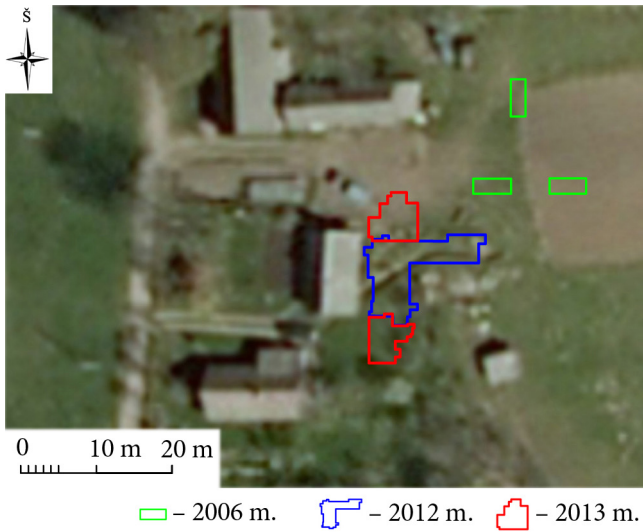
Iš Pabaisko dekanato vizitacijos matyti, kad XVIII a. pabaigoje čia vis dar veikė paparinė bažnyčia, pastatyta dar 1436 m. [6], o greta jos buvo ir špitolė [1, 8]. Anot Martyno Jakulio, nuo XVII a. „vis daugiau špitolių buvo steigiami ne tik LDK miesteliuose, bet ir provincijoje prie parapinių bažnyčių. Galutinai špitolių tinklas susiformavo maždaug XVIII a. viduryje ir antroje pusėje“ [7, 1].

Funduojamos špitolės dažniausiai nebuvo didelės, skirtos kelioms dešimtims vargšų [7]. Iš minėto 1782–1784 m. Pabaisko dekanato vizitacijos rašto matome, kad aptariamuoju laikotarpiu išlaikytinių skaičius buvo minimalus, o pati špitolė: „fundacijos neturi, tik špitolės namas, kuriame gyvena zakristijonas ir vienas senelis, dvi senelės, jiems viskas yra gerai. Jų pareigos lankytis bažnyčioje, maitinimą turi [gauna] iš parapijos klebono turto“ [1, 8]. Mūsų tiriamas atvejis puikiai dera prie bendro LDK konteksto, kai dauguma špitolių veikė prie parapinių bažnyčių, prižiūrimos klebonų [7, 1].

ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI IR PALAIKŲ ANTROPOGINĖ ANALIZĖ

Apie senkapį Rakaučiznos kaime, esančiame Ukmergės rajone, greta rajoninio kelio Musininkai–Čiobiškis–Gelvonai–Vytinė (4305), sužinota neseniai. Gyventojams tvarkant sodybos aplinką ir kasant griovį nuotekoms 2005 m. rasti žmonių kaulai. 2006 m. buvo ištirtos ir pirmosios trys 5 × 2 m dydžio perkastos, tačiau kapų jose nerasta [8]. Ištyrus gyventojų surinktus žmonių kaulus nustatyta, kad jie priklausė ne mažiau kaip 4 asmenims: apie 5 m. ir 5–10 m. vaikams, 20 m. bei 40–50 m. moterims [9, 531]. 2012 m. Lietuvos edukologijos universitetui kartu su Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija ieškant Pabaisko mūšyje žuvusių karių kapų, buvo nuspręsta tirti ir Rakaučiznos senkapį. Ištyrus 90 m² plotą rasti kapai ir jų įkapės atskleidė, kad laidojimo paminklas datuojamas XVII a. ir nėra susijęs su XV a. vykusiu Pabaisko mūšiu [10], tačiau įdomi archeologinė ir antropologinė medžiaga paskatino pratęsti tyrimus.

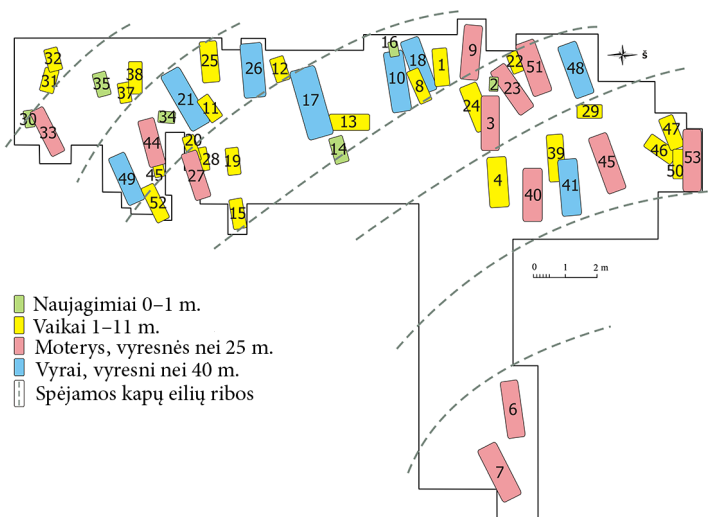
Archeologinių tyrimų metu 2012 ir 2013 m. buvo ištirtos keturios perkastos, sudarančios „T“ pavidalo plotą, kurių bendras plotas – 150 m.² Tyrimų teritorija apėmė dalį kalvos, esančios apytiksliai 160 m į rytus nuo Žirnajos upelio (2 pav.). I perkasa buvo orientuota R–V kryptimi ir sudarė savotišką kalvos šlaito pjūvį nuo kalvos aikštelės viršaus iki jos pagrindo. II–IV perkastos buvo išdėstytos kalvos viršuje, palei rytinį jos šlaitą. Didžioji dalis kapų, kaip ir reikėjo tikėtis, buvo viršutinėje kalvos dalyje, du kapai aptikti papėdėje, o šlaite jų nerasta. Iš viso atidengta bei ištirta 50 kapų. Lauko tyrimų metu atrodė, kad kapai senkapio teritorijoje išsidėstę be jokios tvarkos, chaotiškai. Tačiau vėliau, sutelkus dėmesį

2 pav. Tirtų perkasų Rakaučiznos senkapyje situacijos planas (P. Blaževičiaus ir Aušros Zalepūgienės pav.)

į suaugusiųjų kapus, pastebėtas jų išsidėstymas savotiškomis lenktomis eilėmis. Susidaro vaizdas, kad senkapyje suaugusieji buvo laidojami į PR–ŠV orientuotomis eilėmis, galvomis į V su nedideliu nuokrypiu į P. Pažymėjus hipotetines kapų eilių linijas paaiškėjo, kad ir didžioji dalis vaikų kapų „telpa“ jų ribose (3 pav.).

Reikia paminėti, kad tyrimų metu maišytos žemės sluoksniuose surinkta ir nemažai antropologinės medžiagos iš suardytų palaidojimų, tačiau abejojant rezultatų patikimumu informacija apie suardytus kapus neįtraukta į straipsnyje analizuojamą duomenų imtį. 95 proc. kapų orientuoti V kryptimi su nedidele paklaida. Išsiskyrė tik kapų Nr. 13 ir Nr. 46 kryptis: pirmasis orientuotas į Š, antrasis – į PV. Tai 3–6 m. ir 8 m. ± 24 mėn. vaikų kapai, gal todėl juos laidojant ir nebuvo taip griežtai laikomasi krikščionims būdingo tradicinio

3 pav. Kapų išsidėstymo pagal amžių bei lytis Rakaučiznos senkapyje situacinis planas (P. Blaževičiaus pav.)

orientavimo. Labai skyrėsi kapų gylis. Vaikai laidoti negiliai – 30–60 cm gylyje, o kai kurie ir vaikų, ir suaugusiųjų kapai (Nr. 1–4, 12, 13) aptikti vos kelių ar keliolikos centimetrų gylyje. Tokią situaciją paaiškino sodybos šeimininkas: XX a. antrojoje pusėje dalis kalvos viršaus ir šlaito buvo lyginta buldozeriu. Matyt, tuo metu nustumdžius žemes buvo atidengta dalis kapų, o kiti atsідūrė kelių ar keliolikos centimetrų gylyje. Pietinėje kalvos aikštelės dalyje, kur nevyko tokie intensyvūs žemės paviršiaus planiravimo darbai, suaugusiųjų kapai fiksuoti 60–90 cm gylyje. Tyrimų metu nustatyta, kad dalis suaugusiųjų (kapai Nr. 6, 9, 10, 17, 18, 26, 45, 48) laidota lentiniuose karstuose. Vaikai, kaip ir likusieji suaugusieji, regis, laidoti be karstų, paprasčiausiai susupant į audinį. Tokio audinio liekanų rasta prie kelių metalinių dirbinių – monetų bei žvangučio. Šios įkapės buvo per kelis centimetrus virš palaikų, tad gali būti, kad jos įdėtos / įmestos palaikus jau paguldžius kapo duobėje. Galima manyti, kad tai ne drabužių, o būtent laidojimo drobulės fragmentai.

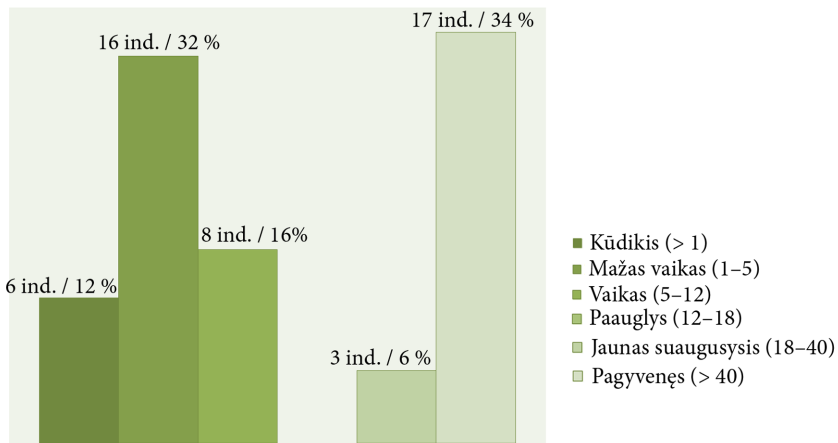
Kalbant apie mirusiųjų padėtį kapuose, pažymėtina, kad visi jie palaidoti gulomis ant nugaros, ištiestomis kojomis. Kapuose, kuriuose buvo galima nustatyti rankų padėtį, fiksuotas įprastinis senkapiams vaizdas – palaidotųjų rankos ištiestos, priglautos prie šonų arba kiek sulenktos per alkūnes, o plaštakos sudėtos dubens srityje.

Įkapių aptikta tik šešiuose kapuose. 11 m. ± 30 mėn. amžiaus vaiko kape Nr. 3 prie dešinėsios kojos pėdos rasta metalinė bato pasagėlė, o kaklo srityje surinktos smulkių mėlyno stiklo karoliukų aparos liekanos. Krūtinės srityje, palei stuburą, aptiktos šešios metalinės kilpelės drabužiui ar audeklui susegti. Virš dešiniojo peties, greta ne vietoje gulinčio vieno stuburo slankstelio, rasta apskrita vario lydinio segė. Nors įkapės nėra tiksliai datuojamos, remiantis analogijomis galima teigti, kad tai yra XVII a. II–III ketv. dirbiniai [11, 82, 83]. Taip pat galima datuoti ir įkapes iš 10 m. ± 30 mėn. amžiaus vaiko kapo Nr. 4 [11, 82, 250, 298]. Šiame kape, dešinio žastikaulio viršuje, rasta apvali balto metalo segė, kaklo srityje – 212 skirtingo dydžio stiklinių karoliukų aparva, pakaušio srityje – fragmentiškai išlikusio medžiaginio apgalvio dalys.

40–50 metų amžiaus vyro kape Nr. 10, lentinio karsto viršuje, rastas LDK Jono Kazimiero šilingas, nukaltas 1666 m. Vilniuje. Minėtas šilingas ir tokios pat monetos falsifikatas aptiktas ir 40–50 metų vyro kape Nr. 18. Viena moneta ir žvangutis tyrimų metu surasti ir 6 m. ± 24 mėn. vaiko kapelyje Nr. 38. Apvalus vario lydinio žvangutis su prilipusio audinio fragmentu rastas apytiksliai 5 cm virš kairiojo klubo, o 25 cm į P nuo kaukolės rastas 1624 m. nukaltas Zigmanto Vazos III šilingas (4 pav.). Atsižvelgiant į įkapių padėtį, reikia manyti, kad abi buvo ne prie kūno, o įdėtos į kapo duobę ją užkasant. Kape Nr. 39, kuriame palaidotas 11 m. ± 30 mėn. amžiaus vaikas, rasti du Jono Kazimiero šilingai. Prie vieno jų, nukalto 1666 m., buvo surastas prilipęs ir užsikonservavęs nedidelis audinio gabaliukas. Kitas aplūžęs šilingas (jo kalimo metai neaiškūs) rastas po dešine kaukolės puse. Mirusiojo

4 pav. Zigmanto Vazos III šilingas (1624 m.), rastas 6 m. ± 24 mėn. amžiaus vaiko kape Nr. 38 (P. Blaževičiaus nuotr.)

5 pav. Procentinis ir kiekybinis kapų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes (P. Blaževičius pav.)

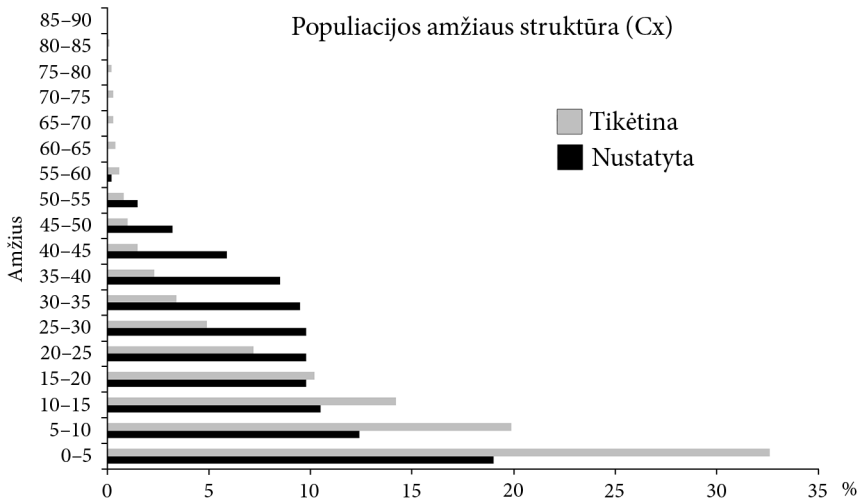
kaklo ir krūtinės srityje aptikti 89 smulkūs žydri ir tamsiai mėlyni stiklo karoliukai bei ovalo formos stiklinio medaliono, įrėminto alavo ar švino lydinio rėmeliu, su kilpute liekanos. Atrodo, kad karoliukai ir medalionas sudarė vieną apvarą. Vienos stipriai korozijos paveiktos varinės monetos fragmentas rastas ir 6 m. ± 24 mėn. amžiaus vaiko kape Nr. 52.

Apibendrinant tyrimų metu aptiktas kelių lentinių karstų liekanas bei skurdokas įkapes ir net atsižvelgiant į bendras XVI–XVII a. dedamų įkapių tradicijos nykimo tendencijas, galima teigti, kad palaidotieji greičiausiai buvo menkai pasiturintys ir žemesnio socialinio statuso žmonės. Tą savotiškai patvirtina ir antropologiniai palaikų tyrimai, kurių metu buvo atlikta vizuali palaikų lyties, amžiaus (*) ir patologijų diagnostika.

Ištyrus 50 kapų į akis pirmiausia krito tai, kad net 60 proc. palaidotųjų yra vaikai iki 12 metų. Apžvelgdami palaidojimus pagal mirusiųjų amžiaus grupes matome, kad kūdikiai sudaro 12 proc., maži vaikai – 32 proc., vaikai – 16 proc., visai nerasta paauglių kapų, jauni suaugusieji sudaro 6 proc., o pagyvenę – 34 proc. (5 pav.). Pirmiausia stebina didžiulis vaikų kapų procentas. Dažniausiai jų randama nedaug dėl kelių aspektų: aplinkos poveikio (dirvožemio rūgštingumas, karščio ir šalčio periodai, santykinis drėgmės kiekis ir pan.) bei skeleto specifikos – smulkūs ir trapūs kaulai greičiau paveikiami tafonomiškai. Tačiau ir įvertinus visas galimas fizinio vaikų kapelių sunykimo priežastis, jų senkapyje rasta neįprastai daug.

Žvelgdami į paleodemografinius Rakaučiznos senkapio duomenis ir pagal stacionarios populiacijos modelį apskaičiuodami tikėtinas (kai kūdikių ir mažų vaikų iki 5 m. mirtingumas siekia ~45 proc.) [12] bei nustatytos populiacijos amžiaus struktūros santykį matome didžiulius neatitikimus. Pagal senkapio duomenis, rekonstruotoje populiacijoje akivaizdžiai per mažai vaikų nuo 0 iki 15 m. ir per daug suaugusiųjų nuo 20–25 iki 50–55 m. (6 pav.). Akivaizdu, kad senkapis reprezentuoja nestandartinę bendruomenę arba išskirtinį laikotarpį, įvykius. Peršasi mintis, kad gausybė vaikų galėjo mirti dėl tikrai prastų gyvenimo sąlygų, susijusių su lokaliomis mikroregiono problemomis, kurioms įtakos galėjo turėti ir globalūs

* Lytis buvo nustatoma pagal kokybinius skeleto lytinio dimorfizmo rodiklius, o amžius – pagal kaukolės siūlių, ilgųjų kaulų epifizų sukaulėjimą, dubenkaulio ausinio paviršiaus ir gaktikaulio pokyčius. Vaikų amžius nustatytas pagal išdygusius dantis.

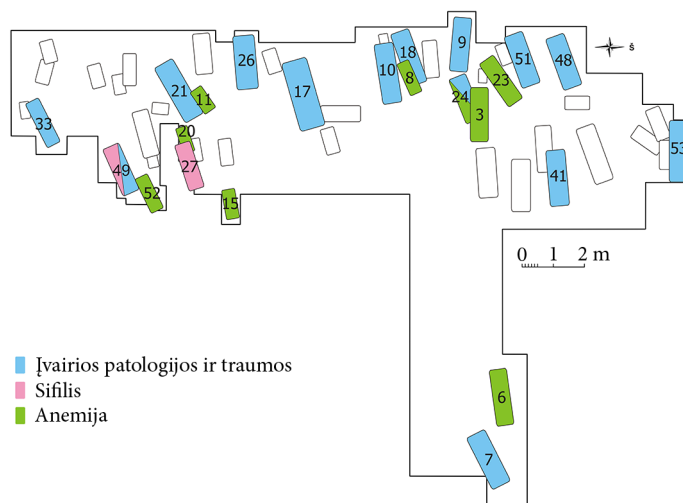
6 pav. Tikėtina ir nustatyta tirtos Rakaučiznos populiacijos amžiaus struktūra (P. Blaževičius pav.)

veiksniai. Reikia nepamiršti ir istoriografijoje Tvanu įvardijamo laikmečio (XVII a.), kada Abiejų Tautų Respublika buvo nusiaubta ir nualinta nuolatinių svetimų Maskvos ir Švedijos kariuomenių puldinėjimų. Ilgai užsitęsę karai neleido normaliai funkcionuoti tiek politiniam, tiek ekonominiam valstybės gyvenimui. Sutrikus vidinei infrastruktūrai, valstybės gyventojai ne sykį kentėjo nuo bado, o tai neretai sukeldavo ir epidemijų protrūkius. Gali būti, kad nusilpusius nuo nevisavertės mitybos vaikus „iššienavo“ kokia nors infekcinė liga, nepaliekanti požymių kauluose. O gal tai pamestinukai ar našlaičiai, kurie buvo glojami netoliese buvusioje Pabaisko špitolėje? Šių hipotezių šiandien pagrįsti dar negalime, juolab kad ir istoriniuose šaltiniuose vaikai neminimi.

Svarbios informacijos apie vietos gyventojų bendruomenę teikia palaidotųjų sveikatos tyrimai. Osteologinės medžiagos analize nustatyta santykinai daug patologijų. Apibendrinant visus mirusiųjų duomenis matyti, kad iš 50 net 22 (44 proc.) nustatytos vienkios ar kitokios patologijos: devyni (18 proc.) mažakraujystės atvejai, dviem asmenims (4 proc.) diagnozuotas tretinis sifilis, dar 12-ai (24 proc.) – įvairaus laipsnio artritiniai pokyčiai, nespecifiniai infekciniai susirgimai, įvairios, kartais daugybinės, traumos (7 pav.).

Mažakraujystės atvejai nustatyti daugiausia 3–11 m. vaikams (7 atvejai) ir dviem 30–40 bei 50 m. moterims. Mažakraujystė, arba anemija, kyla sutrikus eritrocitų gamybai ar gerokai sumažėjus hemoglobino kiekiui kraujyje. Paprastai liga siejama su geležies trūkumu mityboje, nors galimos ir kitos priežastys – viduriavimas, žarnyno parazitinė infekcija, ankstyvas nujunkymas ar tam tikros rūšies produktų, trukdančių pasisavinti geležį, vartojimas [13]. Sergantieji mažakraujyste paprastai nejaučia ryškaus sveikatos sutrikdymo, tačiau kankina nuolatinis nuovargis, silpnumas, vangumas ar oro trūkumas. Ypač agresyvi ar pažengusi šios ligos forma pasireiškia netolygiu širdies ritmu ir jos padidėjimu. Naujagimių, kuriems pasireiškia anemija, vystymasis paprastai būna sutrikęs. Nemažas anemija sergančiųjų kiekis rodo, kad palaidoti žmonės yra iš prasčiausiai gyvenančios – neturtingiausios – visuomenės dalies.

Kita nedažna patologija yra sifilis, dar žinoma kaip „prancūziška liga“. Rakaučiznos senkapyje rasti du vėlyviausia, tretine, šios ligos stadija sirgę žmonės. Nors kapas Nr. 27 atidengtas stipriai apardytas, išlikusi tik kaukolė ir pečių linijos kaulai, pavyko nustatyti, kad čia palaidota

7 pav. Kapų išsidėstymo pagal nustatytas patologijas Rakaučižos senkapyje situacinis planas (P. Blaževičiaus pav.)

25–35 m. moteris. Jai diagnozuota abiejų nosikaulių ir visos nosies ertmės stiprus suardymas bei išplitę uždegiminiai procesai. Panašūs pokyčiai matyti ir viršutinio žandikaulio gomuryje. Dažna sifilio palydovė – parodontozė, varginusi ir šią moterį, t. y. daugelis dantų buvo iškritę gerokai prieš mirtį, o krūminių dantų šaknys jau buvo atviros ir klibėjo (8 pav.). Apibendrinant visus požymius, galima teigti, kad ši moteris sirgo tretiniu sifiliu (*rhinopharyngitis mutilans*). Šia lytiniu būdu plintančia liga sirgo ir vos už kelių metrų kape Nr. 49 palaidotas 50–55 m. vyras, kuriam antropologinių tyrimų metu taip pat nustatytas tretinis sifilis. Apie tai bylojo skelete ryškiai matomi *gumų* (giliai poodyje susidarę mazgai, vėliau virstantys skausmingomis opomis, kurioms sugijus lieka randai; gumos aptinkamos ir kauluose) pėdsakai ir pažeidimai: abiejų menčių, krūtinkaulio, žastikaulio, dilbio bei plaštakos kaulų, šlaunikaulių, blauzdos ir pėdų kaulų. Kitas, tik sifiliui būdingas, požymis yra *carries sicca*, pastebimas kaktikaulio srityje, abiejų pusių momenkauluose ir kairės pusės skruostikaulyje (9 pav.). Šis individas taip pat turėjo sugijusį kairės pusės vieno šonkaulio lūžį bei stuburo pažeidimą – *Šmorlio mazgus*,

8 pav. Bendras 25–35 m. amžiaus moters kaukolės vaizdas (kapas Nr. 27) su sifiliui tipiška „balno nosimi“ (J. Kozakaitės nuotr.)

t. y. tarpslankstelinų diskų išvaržas dėl didelio fizinio krūvio, svorio ir kt.

Špitolėse prieglobstį suradusių špitolininkų ligų spektras buvo itin platus – nuo įvairių infekcinių ir vidaus ligų, įvairių sužalojimų ar negalavimų iki psichikos negalios ar venerinių ligų („prancūziškos ligos“ – sifilio) [7]. Pastarosios ligos pėdsakų aptinkame ir Rakaučiznos senkapyje. Yra atvejų, kai sergančios moterys šią ligą perduoda ir savo naujagimiui. Sifiliui būdingos kelios stadijos su kiekvienai jų tipiškais simptomais. Vieni pirmųjų požymių yra gerklės ir raumenų skausmai, karščiavimas, limfmazgių padidėjimas ir nedidelis bėrimas. Progresuojant ligai visi požymiai paastrėja – bėrimas plinta po visą kūną, virsta ilgai negyjančiomis opomis, slenka plaukai, kietėja limfmazgiai. Tretinis sifilis yra paskutinė ligos stadija, kurios metu pakenkiama kaulams, centrinei nervų sistemai, širdžiai ar kraujagyslėms. Žmogus netenka regėjimo, sutrinka psichika.

Du individai iš Rakaučiznos kentėjo nuo paskutinės šios specifinės infekcinės ligos stadijos. Dėl vidinių ir išorinių viso kūno opų jiems neabejotinai reikėjo nuolatinės priežiūros (10 pav.). Lieka tik neaišku, ar visuomenė atsiribodavo nuo tokių ligonių juos izoliuodama bei ištremdama į atokias vietas, pavyzdžiui, špitoles. Nuo XV a. pab. Lietuvoje žinoma ši liga dažniau identifikuojama didesnių miestų laidojimo paminkluose. Alytuje sifiliu galėjo būti užsikrėtę 2–3 proc. gyventojų, Vilniuje – net 7–11 proc. miestelėnų, o aukštuomenėje – dar daugiau [14]. Kaimo vietovėje ši liga itin reta. Rakaučiznos kapinynas – įdomi išimtis. Pagal statistiką, nedidelei kaimo gyvenvietei toks sergamumas yra didelis. Tad šios ligos atvejai byloja, kad senkapyje laidoti žmonės ne tik iš neturtingiausios visuomenės dalies, bet dar ir išskirtinai ligoti.

Dvylika kapų su kitomis fiksuotomis patologijomis tarsi patvirtina bendrą vaizdą, bylojantį prastą palaidotųjų sveikatą ir sunkias gyvenimo sąlygas. Atsižvelgiant į patologijas ir jų poveikį bendrai organizmo būklei, jas galima suskirstyti ir kelias grupes. Pirmą – nedidelės patologijos,

9 pav. Kape Nr. 49 palaidoto 50–55 m. vyro kaukolė su sifilio požymiais – *carries sicca* kaktikaulio srityje (J. Kozakaitės nuotr.)

10 pav. 1497 m. medžio raiziny, vaizduojantis gulinčią moterį ir sėdintį vyrą, kurių kūnai nusėti tretiniam sifiliui būdingomis atviromis opomis. Vienas gydytojas laiko indą su tyrimams paimtu moters šlapimu, kitas tepa vyro koją tepalu su gyvsidabriu [15]

nemažinančios žmogaus darbingumo ir nebloginančios gyvenimo kokybės. Tokiomis galima laikyti *periostitą* (nėspecifinis antkaulio uždegimas, kurį gali sukelti nedidelis sumušimas, padidėjęs krūvis ir pan.), užfiksuotą kapuose Nr. 10, 17, 33 ir 44; sugijusius lūžius be ryškių pakitimų kapuose Nr. 10, 24 ir 33; *osteochondromas* (kremzlinio ir kaulinio audinio nepiktybinius navikus) kape Nr. 51; *spondilolizę* (slankstelio lanko atitrūkimas nuo slankstelio kūno; dažniausia priežastis – nuolatinis fizinis krūvis ar staigi trauma) kape Nr. 41.

Antrai grupei galima priskirti patologijas, kurių poveikis yra ilgalaikis ir juntamas tolesniame žmogaus gyvenime. Tokiais pakitimais skelete įvardijami netikėti padariniai, kurie negydomi gali tapti chroniški, pvz., aktyvus abscesas (t. y. žmogus mirė jį turėdamas) kape Nr. 7; *Šmorlio mazgai* kapuose Nr. 7 ir 49; dėl uždegimo suaugę kaklo slanksteliai, sukeliantys nutirpimą, maudimą – kape Nr. 48; dėl sutrikusios kraujotakos atskilęs žastikaulio tolimojo galo kremzlės gabaliukas, todėl galimas sąnario tinimas – kape Nr. 21; lūžius su ženkliais artritinais pokyčiais – kape Nr. 9. Kitos šios grupės patologijos yra degeneracinės kilmės – siejamos su amžiumi, t. y. pečių, rankos, plaštakos, dubens lanko, kojų ir pėdų artritas, fiksuotas Nr. 44 ir 45 kapuose; visų slankstelių specifiniai artritiniai pažeidimai (*osteochondrozė* ir *spondilartrozė*), lemiantys nejudrumą, sustingimą, maudimą – kapuose Nr. 9, 18, 48, 53. Reta, tačiau įdomi anatomicinė variacija yra *concha bullosa*, arba padidėjusi vidinės nosies kriauklė (11 pav.). Ją kentėjęs individas, rastas kape Nr. 41, galėjo turėti nedelių kvėpavimo sutrikimų ir turėjo... knarkti.

Trečiai grupei priskirtini pokyčiai, kurių visuma turėjo gerokai paveikti individo darbingumą ar savijautą. Šiai grupei priklauso trys asmenys: du jau anksčiau minėti sifiliu sirgusieji (kapai Nr. 27 ir 49) ir kape Nr. 26 palaidotas per 50 metų amžiaus vyras. Pastarajam diagnozuoti įvairūs daugybiniai sužalojimai: abiejų nosikaulių sugijęs lūžis, kairiojo raktikaulio petinio galo dalinis lūžis, šlaunikaulio kaklo lūžis su ryškia deformacija ir artritinais pokyčiais (12 pav.), abiejų šlaunikaulių ir blauzdikaulių diafizų *periostitas*, dešinės pusės dviejų šonkaulių sugiję lūžiai, III–VII kaklo slankstelių *osteochondrozė*, VI–IX krūtinės slankstelių *spondilartrozė* ir XI slankstelio *Šmorlio mazgai*, V slankstelio keterinės ataugos sugijęs lūžis (kritimas ant nugaros ar stiprus smūgis į nugaros juosmens dalį?). Visas stuburas turėjo ryškius *osteofitus* – kaulines ataugėles, susidarancias dėl amžiaus ar traumos (13 pav.). Aptariamas vyriškis kentėjo nuo senatvės pokyčių visame kūne ir patyrė nemažai traumų. Neaišku, ar visi lūžiai buvo vieno nelaimingo įvykio pasekmė, ar „kaupiti“ visą gyvenimą, bet dauguma jų sietini su nelaimingu atsitikimu (išskyrus nosies ir šonkaulio lūžius, kurie yra smurtinės kilmės). Pirmosios dienos po patirto sužalojimo yra sunkios, nes lūžio vietą skauda, sunku ją judinti, ji būna patinusī. Netgi po menkiausios traumos turi praeiti kažkiek laiko, kad pagerėtų bendra organizmo būklė ir grįžtų darbingumas.

11 pav. Vyras su *concha bullosa*, arba padidėjusia vidinės nosies kriaukle, kapas Nr. 41 (J. Kozakaitės nuotr.)

12 pav. Kape Nr. 26 palaidoto vyresnio nei 50 m. amžiaus vyro kairiojo šlaunikaulio kaklo lūžis. Palyginimui – dešinės kojos šlaunikaulis (J. Kozakaitės nuotr.)

13 pav. Kape Nr. 26 palaidoto vyresnio nei 50 m. amžiaus vyro kaklo slankstelių osteofitai (J. Kozakaitės nuotr.)

Gausios ir įvairios mirusiųjų traumos, matyt, iš dalies trukdžiusios gyviesiems visaver-tiškai pasirūpinti savimi, taip pat yra argumentas, patvirtinantis špitolės globotinių laidoji-mą senkapyje. Mat šis aspektas (t. y. negalėjimas pasirūpinti savimi ir dirbti) taip pat buvo būtina priėmimo į špitolę sąlyga [7].

IŠVADOS

1. Pirmieji Rakaučiznos (rusėn. *Раковищына*, lenk. *Rejkowszczyzna*) paminėjimai šalti-niuose datuojami XVI a., todėl galima teigti, jog būtent šiuo metu ir pradeda klostytis mi-nėto kaimo istorija.

2. Rakaučiznos administracinė ir ūkinė reikšmė lokaloje erdvėje palaiapsniui kilo, ir XVIII a. šaltiniai minėtą vietovę įvardija jau nebe kaip tuščią žemę (rusėn. *земля пустовъская*), o kaimą, t. y. ne marginalią teritoriją, o LDK kraštovaizdžiui būdingą socio-topografinį darinį, pasižymintį savitu kultūriniu mikroklimatu.

3. Rakaučiznos istorinei, socialinei raidai įtakos turėjo glaudi didesnės apgyvendintos vietovės – Pabaisko kaimynystė, o rašytiniuose šaltiniuose fiksuojamos špitolės ligoniai, at-sižvelgiant į jų ligotumą ir deformacijas, greičiausiai laidoti Rakaučiznos senkapyje.

4. Senkapyje palaidotų žmonių antropologiniai tyrimai rodo, kad Rakaučiznoje lai-doti daugiausia vaikai iki 12 m., neturtingiausi, silpnos sveikatos bendruomenės atstovai, taip pat sunkiai bei pavojingomis ligomis sirgę žmonės. Kūdikiai iki vienerių metų sudaro 12 proc., maži vaikai – 32 proc., vaikai – 16 proc. Paauglių kapų laidojimo paminkle nerasta, jauni suaugusieji sudaro tik 6 proc., o pagyvenę (vyresni nei 40 m.) – net 34 procentus.

5. Atsižvelgiant į netradicinį palaidotų žmonių amžiaus grupių santykį Rakaučiznos senkapyje, įvairių traumų bei infekcinių ligų gausumą, galime daryti prielaidą, jog sen-kapyje buvo laidojami ir (o gal – tik) Pabaisko špitolės globotiniai bei pacientai. Tą tarsi patvirtina ir žinios, kad špitolėse mirusių žmonių laidojimui neretai buvo pasirenkamos atokesnės vietovės nuo tankiau apgyvendintųjų. Be to, neretai špitolės, be gydymo, teikdavo ir prieglaudos funkcijas. Jos priglausdavo pamestinukus ar našlaičius, nusilpusius senolius ar vyresnio amžiaus netekėjusias, silpnos sveikatos moteris, našles [7].

6. Straipsnyje aptariamas XVII a. datuojamas Rakaučiznos senkapis savo antropologine medžiaga yra unikalus Lietuvos naujųjų amžių laidojimo paminklas. Nors tiesioginių istorinių žinių trūksta, tarpdalykinių tyrimų metu sukauptų duomenų visuma leidžia manyti, kad šiame senkapyje gausiai laidoti ir Pabaisko, esančio vos už trijų kilometrų, špitolės globotiniai bei pacientai.

Gauta 2014 05 12
Priimta 2014 06 10

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m., atlikta vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu. Parengė A. A. Baliulis. *Lietuvos istorijos šaltiniai*. T. IX. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.
- [2] *Lietuvos Metrika, Nr. 12 (1522–1529): Užrašymų 12 knyga*. Parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001.
- [3] *Lietuva žemėlapiuose*. Sudarė A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2011.
- [4] KIAUPIENĖ, Jūratė; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*. T. IV. Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- [5] BURBA, Domininkas. Smurtas bajorų šeimose XVIII a. Vilniuje. *Šiaurės atėnai* [interaktyvus]. 2014, [Nr.] 19 [žiūrėta 2014 02 26]. Prieiga per internetą: <<http://www.satnai.lt/2014/01/22/smurtas-bajoru-seimose-xviii-amziaus-vilniuje/>>.
- [6] KVIKLYS, Bronius. Pabaiskas. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. T. II. USA: Lietuvių enciklopedijos I-kla, 1965.
- [7] JAKULIS, Martynas. Špitolės – nuo prieglaudos iki ligininės. Iš: 15 min [interaktyvus]. 2013, balandžio 24 d. [žiūrėta 2014 02 26]. Prieiga per internetą: <<http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/ldk-istorija-spitoles-nuo-prieglaudos-iki-ligonines-582-329346#ixzz2vsqFLVe7>>.
- [8] ZABIELA, Gintautas. Pabaisko mūšio vietos aplinkos (Ukmergės r., Pabaisko seniūn.) 2006 m. archeologinių žvalgymų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius*, f. 1, b. 4764.
- [9] JANKAUSKAS, Rimantas; BARKUS, Arūnas; URBANAČIUS, Agnius. Preliminarūs 2006 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006.
- [10] BLAŽEVIČIUS, Povilas. Rakaučiznos senkapis. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013, p. 199–199.
- [11] SVETIKAS, Eugenijus. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: Diemedžio I-kla, 2003.
- [12] RÖSING, Friedrich Wilhelm; JANKAUSKAS, Rimantas. Infant deficit in premodern burial sites. In: *8 th Tartu International Anthropological Conference, 12–16 October 1997*, Tartu, 1997, p. 50–52.
- [13] WALKER, Lee, Phillip et al. The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribra Orbitalia: a Reappraisal of the Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis. *American Journal of Physical Anthropology* 2009, vol. 139, p. 109–125.
- [14] KNIEŽAITĖ, Milda. Senovės vilniečius kamavo įvairiausios ligos Iš: Technologijos.lt. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 05 5]. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-20060/straipsnis/Senovės-vilniečius-kamavo-ivairiausios-ligos?!=2&p=1>.
- [15] Welcome images [interaktyvus] [žiūrėta 2014 05 2]. Prieiga per internetą: <http://welcomeimages.org/indexplus/obf_images/fa/33/a69c4106566896fe15db5ed698d3.jpg>.

POVILAS BLAŽEVIČIUS, JUSTINA KOZAKAITĖ, TOMA ZARANKAITĖ

Reflections of the history of *Špitolė* according to the research data of the Old Cemetery of Rakaučizna (Ukmergė District)

Summary

The article is dedicated to the most recent cross-disciplinary research of the history of the Old Cemetery of Rakaučizna located 3 km from the small town of Pabaiskas (Ukmergė District). Though written sources contain no mention of this Old Cemetery dating to the 17th century, the Old Cemetery itself provides very interesting data on the locality under discussion. Therefore, to find out the reasons of origins of the numerous burials in Rakaučizna, the social status and the state of health of the people buried as well as other data important for reconstruction of the society, the article addresses the interconnections of Rakaučizna and Pabaiskas based on church, social and land-ownership aspects.

50 graves were found in the Old Cemetery dating to the 17th century during archaeological investigations. The interpretation of archaeological data leads to a conclusion that the people buried in the Old Cemetery were most likely rather poor and took up a rather low social status in society. In a way, it is also confirmed by anthropological investigations of the remains: as many as 60% of the buried people are children up to 12 years old; no graves of teenagers were found; young adults make up 6%, while senior adults account for 34% of the graves.

The paleodemographic data of the Old Cemetery show that there were clearly too few children from 0 to 15 years old and too many adults from 20–25 to 50–55 years old in the reconstructed population. It testifies to the fact that the old cemetery represents a non-standard community or an exceptional period / events. It prompts a conclusion that a lot of children could pass away as a result of poor living conditions relating to local problems of the micro-region, which could have also been influenced by global factors.

The oldest historical sources dating back to the first half of the 16th century speak about Rakaučizna as an empty land; the locality is only referred to as a village at the end of the 18th century. Though there are few significant sources about the village with an old cemetery, we nevertheless find important information about the small town of Pabaiskas located barely several kilometres away and the shelter for the sick and poor, the *Špitolė*, which functioned in the 18th century next to the church built in the 15th century.

Considering an untraditional proportion of age groups of the people buried in the Old Cemetery of Rakaučizna, the high number of various traumas and infectious diseases, we can assume that the deceased buried in the Old Cemetery were also (or perhaps – only) the inhabitants and patients of the *Špitolė* in Pabaiskas. It is also partly confirmed by the general information that more remote localities located at a greater distance from more populous places were often selected for the burial of the people who died in such shelters. Besides, in addition to treatment, *Špitolė* also used to perform housing functions.

In conclusion, it can be stated that by its anthropological data, the Old Cemetery of Rakaučizna dating to the 17th century is a unique Lithuanian burial monument of the modern era. Though direct historical knowledge is lacking, the entirety of the data accumulated in cross-disciplinary research hints a conclusion that there was a tendency to bury the inhabitants and patients of the *Špitolė* of Pabaiskas in this Old Cemetery as well.

Key words: history of *Špitolė*, old cemeteries, state of health of 17th century residents, daily life